

Мар'яна Тарнавська
Національний університет “Львівська політехніка”,
Іститут права, психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
кандидат юридичних наук,
mariana.i.tarnavska@lpnu.ua,
ORCID: 0000-0003-0637-1147

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ТА ВИКЛАДАННІ

<http://doi.org/10.23939/law2021.32.096>

© Тарнавська М., 2021

Стаття присвячена окремим питанням розвитку екологічного права як галузі та висвітленню цих питань при викладанні відповідної навчальної дисципліни. Так, констатовано, що окрім власне, питань законодавчого регулювання, зміст навчальної дисципліни варто збагачувати не лише відображенням норм екологічного права в правозастосовній, зокрема, судовій практиці, а й сприйняттям їх суспільною свідомістю, проблемним аспектам та перспективам вдосконалення. Ще одним важливим компонентом навчальної дисципліни є наукова складова, при цьому особливий інтерес, як видається, становить порівняння вітчизняного та світового, зокрема, європейського контекстів.

Наголошено, що випуск Дайджесту судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав (2019), є вагомою віхою на шляху до підвищення екологічної свідомості як суддів, так і суспільства загалом, свідчить про зміну підходів загалом та поступову зміну акцентів від вирішення екологічних справ до власне захисту екологічних прав громадян і довкілля, що й має бути метою справедливого судочинства. Водночас рівень екологічної та правової свідомості громадян не може вважатися задовільним і потребує підвищення. Цілком прикладним інструментарієм і відправною точкою на шляху до цього є результати нещодавно проведених соціологічних досліджень “Охорона довкілля та громадяни України: дослідження практик, цінностей та суджень” (травень 2018 р.) та “Екологічний портрет громадянина України: порівняння з ЄС та рекомендації” (вересень 2018 р.).

Акцентується на порівнянні тенденцій у вітчизняній та європейській науці. На перший погляд, спостерігаються протилежні тенденції. Так, в Україні звучать застереження від штучного розмивання предмету екологічного права, додаванням господарсько-правових, аграрно-правових елементів. В європейській науці існують стійкі тенденції до екологізації усіх галузей права, глибокого проникнення екологічних норм у приватно-правові норми аж до переосмислення інституту приватної власності. Це частина більш масштабної світової тенденції переналаштування всієї системи правового регулювання в напрямі екологізації.

Ключові слова: екологічне право, викладання, судова практика, екологічна та правова свідомість, екологізація, кодифікація, право власності.

Постановка проблеми. Відомо, що вивчення будь-якої теми з курсу “Екологічне право”, як зрештою й усіх інших галузей права, не може обмежуватися виключно положеннями чинного законодавства (стативи). Їх відображення в правозастосовній, зокрема, судовій практиці, сприйняття суспільною свідомістю, проблемні аспекти та перспективи вдосконалення (динаміка) також неодмінно повинні висвітлюватись. Невід’ємним компонентом будь-якої навчальної дисципліни є наукова складова, при цьому особливий інтерес, як видається, становить порівняння вітчизняного та світового, зокрема, європейського контекстів.

Тема, присвячена поняттю екологічного права, його предмету, методу й особливостям екологічного законодавства, як правило, не викликає в студентів особливого зацікавлення, адже це звичка, можливо, більшою мірою теоретична тема. Однак, це лише на перший погляд, насправді вона містить чимало цікавих аспектів, не в останню чергу саме завдяки міжнародному контексту та новим тенденціям розвитку галузі.

Аналіз дослідження проблеми дає можливість виокремити цілу низку питань, що потребують детальнішого вивчення в межах цієї та подальших публікацій. Серед них, зокрема, відображення екологічного законодавства у судовій практиці та еколого- і правосвідомості громадян України, бачення шляхів та перспектив розвитку екологічного права вітчизняними науковцями та їх колегами в Європі і світі загалом. Спроба висвітлити їх і є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом, незважаючи на окремі проблемні моменти в управлінні природоохоронною діяльністю, все ж поступ мав місце у правозастосованні – Верховний Суд випустив Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав (2019) [1]. Ця та низка інших подій і заходів, що недавнім часом відбуваються за участю ВС[1-3], дозволяє сподіватися, образно кажучи, на зміну оптики вищою судовою інстанцією в справах щодо охорони природи й захисту екологічних прав громадян.

Ще однією важливою подією стали соціологічні дослідження “Охорона довкілля та громадяни України: дослідження практик, цінностей та суджень” (травень 2018 р.) [4], “Екологічний портрет громадянина України: порівняння з ЄС та рекомендації” (вересень 2018 р.) [5]. Ці аналітичні документи є важливими для розуміння сприйняття громадянами України не тільки екологічного законодавства, а й власної ролі та ролі держави в процесі дотримання та виконання норм екологічного законодавства. Таким чином, у сфері охорони довкілля науковці та законотворці отримали цілком прикладний інструментарій, що дозволяє побачити стан та тенденції екологічної та правової свідомості громадян.

Щодо наукових досліджень, то у вітчизняному контексті увага науковців звернена до проблемних аспектів розвитку галузі, зокрема, тих, що стосуються кодифікації та взаємодії з іншими галузями права. Так, В. І. Андрейцев, досліджуючи процеси інтеграції та диференціації, акцентує увагу на небезпеці включення до предмету регулювання екологічного права енергетичних, аграрних відносин, відносин у інших сферах господарювання, що справляє негативний вплив на стан довкілля [6, с. 6–7]. Водночас у західній науці все частіше з’являється теза про необхідність екологізації галузей права, що так чи інакше регулюють діяльність, здатну впливати на природу. Чи є суперечливими згадані тези і тенденції? Насправді, ні, якщо враховувати український і європейський контексти, стан економіки та особливості еколого-правової свідомості як пересічних громадян, так і законотворців.

Щодо України, то справді розмивання предмету екологічного права регулюванням господарської діяльності здатне зашкодити охороні довкілля, адже існують цілком виправдані побоювання, що баланс економічних інтересів та інтересів охорони природи буде ще більше порушено і явно не

на користь довкілля. Яскравий приклад цьому – нещодавнє об'єднання природоохоронного й енергетичного міністерств. Таким чином, існує небезпека того, що внаслідок включення господарських по-суті відносин до предмету екологічного права власне охорона природи перестане бути серцевиною та центральною ідеєю цієї галузі права, відбудеться перехід від “як охороняти природу” до “як законно забруднювати довкілля”.

Щодо ЄС, то, зважаючи на високий рівень екологічної свідомості суспільства, високий ступінь пріоритетності питань захисту природи і біорізноманіття, стабільність економіки та ін., небезпеки “розмивання” екологічного права не виникає. Навпаки, існують зворотні тенденції. Так, сьогодні в західній науці однією з актуальних тем стає переосмислення інституту приватної власності. Це – частина більш масштабної тенденції до переналаштування всієї системи правового регулювання в напрямі екологізації. Усе більш відчутні наслідки глобального потепління спонукають учених замислитися над тим, що змінити ситуацію може лише глобальна перебудова, а не “косметичні” правки законодавства. Йдеться про те, що норми, фактично, усіх галузей права прямо чи опосередковано впливають на екологічну ситуацію в країні й світі загалом. Так, навіть цивільне право, яке здавалося б, має мало спільного з питаннями впливу на природу, може за певних умов погіршувати стан довкілля. Насамперед це стосується країн із ліберальною економікою, де приватна власність розуміється як інститут, спрямований на розвиток автономії індивіда [7, р. 106]. Натомість, науковці закликають змістити акцент в розумінні приватної власності на соціальні зобов'язання, з яких випливають певні обов'язки власника (теорія Progressive Property) [Ibid., р. 107]. Дослідники, що дотримуються цієї теорії, зосереджують свою увагу на поясненні та теоретичному обґрунтуванні нормативного базису зобов'язань, що покладаються на власника (Human Flourishing Theory of Property) [Ibid.]. За нею власник розглядається як особа, що має численні зобов'язання і перед іншими власниками, і не власниками. Ця й подібні теорії ґрунтуються ще на Арістотелевому підході людини-соціальної істоти. Так, оскільки саме членство в суспільстві є передумовою добробуту людини, це означає, що на людину покладається й ціла низка обов'язків, зокрема, забезпечити добробут (чи певні можливості його досягти) та іншим членам суспільства, зокрема і майбутнім поколінням [Ibid., р. 109]. Чимало спільного з цим підходом має інтегральна екологія [8].

Учені звертають увагу на те, що подібні переосмислення та реформатування інституту приватної власності повинні початися саме з екологічного права [7, р. 127].

В українській науці сьогодні чимало публікацій, присвячених екологізації тих чи інших галузей права [див., наприклад, 8–11]. Зважаючи на те, що наслідки глобальних кліматичних змін цілком відчутні, викладання кліматичного права стає новою, цілком зрозумілою та виправданою освітньою тенденцією [12]. У низці ЗВО Європи та світу кліматичне право викладається як окремий предмет [12], водночас визнається, що викладання й інших предметів має відбуватися з урахуванням норм кліматичного права [11], адже воно за своєю специфікою не може існувати відокремлено від регулювання діяльності, наслідком якої є викиди парникових газів тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Крім вже усталеного переліку питань, що викладаються при розгляді перших тем з курсу “Екологічне право”, станом на сьогодні є чимало нових аспектів, зокрема процеси рекодифікації в господарському праві та кодифікації в екологічному праві. Основним методологічним питанням є взаємовплив цих галузей та його відображення в проектах цих кодексів. Тут є ціла низка суперечностей, основна з яких – необхідність екологізації інших галузей права і водночас, небезпека розмивання предмету екологічного права господарськими, аграрними правовідносинами, правовідносинами у сфері енергетики тощо. До того ж, якщо законодавець все ж схилиться до ідеї єдиного Природоохоронного кодексу, варто буде вирішити суперечності, що існують сьогодні між чинними поресурсними кодексами, напрацювати цілісне бачення цієї галузі права, а також її взаємодії з іншими галузями права.

Цікавим питанням також є те, чи потрібно враховувати окремі тенденції та наукові концепції, не лише вітчизняні, а й ті, що мають місце в європейській природоохоронній практиці та науці.

Зокрема, йде мова про заклики окремих європейських науковців переосмислити ліберальні концепції права власності з тим, щоб запобігати глобальному потеплінню. Мета, звичайно, більш ніж актуальна, однак, як і в багатьох інших випадках, варто враховувати вітчизняний контекст, а не просто копіювати ідеї. Так, концепція власності в Україні не є в чистому вигляді ліберальною; певні обмеження, зобов'язання та відповідальність власника перед людиною та суспільством уже давно закріплені в нашій Конституції. Також є неоднозначними пропозиції змін в усталених ціннісних ієрархіях, що закріплені в праві. Так, проголошення природи найвищою цінністю в реальних правозастосовних умовах, як видається, здатне заподіяти більше шкоди, ніж користі. Запровадження концепцій обмеження прав людини з метою досягнення певних цілей у сфері екології, як видається, може нести доволі небезпек для правопорядку загалом. Насамперед, варто визнати, що у сфері виконання уже існуючих правових норм, зокрема тих, що стосуються екологічних прав людини, ми ще, м'яко кажучи, просунулися не надто далеко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дайджест судової практики Верховного Суду у спорах, що виникають у сфері захисту довкілля та екологічних прав (2019). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf.
2. Міжнародний судовий форум “Судовий захист природного довкілля та екологічних прав” (м. Київ, 7 листопада 2019 р.): зб. матеріалів. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/konferencii/20191107>.
3. Жодним чином не може обмежуватись доступ громадян до суду для захисту права на безпечне довкілля – Верховний суд URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1074587/>.
4. Охорона довкілля та громадяни України: дослідження практик, цінностей та суджень. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр “Суспільство і довкілля”. 2018. 32 с.
5. Екологічний портрет громадянина України: порівняння з ЄС та рекомендації. Аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр “Суспільство і довкілля”. 2018. 42 с.
6. Андрейцев В. І. Екологічне право України: проблеми інтеграції та диференціації. *Проблеми інтеграції та диференціації в екологічному праві*: матер. Всеукр. наук.-практ. круглого столу, 25 вересня 2014 р., м. Дніпропетровськ. С. 5–33.
7. France-Hudson V. Surprisingly Social: Private Property and Environmental Management. *Journal of Environmental Law*. 2017. Vol. 29. P. 101–127.
8. Крупський М. Sancta Sedes і інтегральна екологія : нові інструменти для захисту НПС. *Екологічне право*. 2016. № 1–2. С. 40–43.
9. Кравець Н. В. Щодо поняття та змісту принципу екологізації аграрного виробництва як принцип аграрного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Юриспруденція. 2013. Вип. 6–1(2). С. 127–130.
10. Оверковська Т. Правові засади екологізації сільськогосподарського виробництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 136–141.
11. Краснова М. Принцип екологізації національної правової системи України: науково-методологічні аспекти. *Екологічне право*. 2016. № 1–2. С. 106–108.
12. Mehling M., Asselt H., Kulovesi K., Morgera E. Teaching Climate Law: Trends, Methods and Outlook. *Journal of Environmental Law*. 2020. Vol. 32. P. 417–440.

REFERENCES

1. Digest of the case law of the Supreme Court in disputes affecting the protection of duration and environmental rights. [Digest of the case law of the Supreme Court in disputes affecting the protection of duration and environmental rights] (2019). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Daidjest_Ekologia.pdf [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnyi sudovyi forum “Sudovyi zakhyst pryrodnoho dovkillia ta ekolohichnykh prav” (m. Kyiv, 7 lystopada 2019 r.) Zbirnyk materialiv [International Judicial Forum “Judicial Protection of the Natural Environment and Environmental Rights” (Kyiv, No. 7, 2019) Collection of materials]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/konferencii/20191107> [in Ukrainian].

3. Zhodnym chynom ne mozhe obmezhuvatys dostup hromadian do sudu dlia zakhystu prava na bezpechne dovkillia – Verkhovnyi sud. [The access of citizens to the court to protect the right to a safe environment cannot be restricted in any way – the Supreme Court]. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1074587/> [in Ukrainian].

4. Okhrona dovkillia ta hromadiany Ukrainy: doslidzhennia praktyk, tsinnostei ta sudzhen. Analitychnyi dokument. Resursno-analitchnyi tsentr “Suspilstvo i dovkillia”. [Environmental protection and citizens of Ukraine: a study of practices, values and judgments. Analytical document]. Resource and Analytical Center “Society and Environment”. 2018 p. 32 s. [in Ukrainian].

5. Ekolohichniy portret hromadianyna Ukrainy: porivniannia z YeS ta rekomendatsii. Analitchnyi dokument. Resursno-analitchnyi tsentr “Suspilstvo i dovkillia”. (2018 r.) [Ecological portrait of a citizen of Ukraine: comparison with the EU and recommendations. Analytical document]. Resource and Analytical Center “Society and Environment”. (2018). 42 s. [in Ukrainian].

6. Andreitsev V. I. (2014). Ekolohichne pravo Ukrainy: problemy intehtatsii ta dyferentsiatsii. [Environmental law of Ukraine: problems of integration and differentiation] *Problemy intehtatsii ta dyferentsiatsii v ekolohichnomu pravi: materialy Vseukr. nauk.-prakt. kruhloho stolu, 25 veres. 2014 r., m. Dnipropetrovsk* [Problems of integration and differentiation in environmental law: materials All-Ukrainian. scientific-practical round table, September 25. 2014, Dnipropetrovsk]. S. 5–33 [in Ukrainian].

7. France-Hudson B. (2017). Surprisingly Social: Private Property and Environmental Management. *Journal of Environmental Law*. Vol. 29. P. 101–127 [in English].

8. Krupskiy M. (2016). Sancta Sedes i intehtalna ekolohiia: novi instrumenty dlia zakhystu NPS. [Sancta Sedes and integrated ecology: new instruments for the protection of environment]. *Ekolohichne pravo* [Ecological law]. No. 1–2. S. 40–43 [in Ukrainian].

9. Kravets N. V. (2013). Shchodo poniattia ta zmistu pryntsyphu ekolohizatsii ahrarnoho vyrobnytstva yak pryntsyphu ahrarnoho prava. [Regarding the concept and content of the principle of greening of agricultural production as a principle of agrarian law] *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia* [Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence]. Vyp. 6–1(2). S. 127–130 [in Ukrainian].

10. Overkovska T. (2018). Pravovi zasady ekolohizatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva. [Legal bases of greening of agricultural production]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, economy and law]. No. 6. S. 136–141 [in Ukrainian].

11. Krasnova M. (2016). Pryntsyphu ekolohizatsii natsionalnoi pravovoi systemy Ukrainy: naukovometodolohichni aspekty [Pryntsyphu ekolohizatsii natsionalnoi pravovoi systemy Ukrainy: naukovometodolohichni aspekty]. *Ekolohichne pravo* [Ecological law]. No. 1–2. S. 106–108 [in Ukrainian].

12. Mehling M., Asselt H., Kulovesi K., Morgera E. (2020). Teaching Climate Law: Trends, Methods and Outlook. *Journal of Environmental Law*. Vol. 32. P. 417–440 [in English].

Дата надходження: 29.10.2021 р.

Mariana Tarnavska
Lviv Polytechnic National University,
Ass. Professor
Chair of Civil Law and Procedure
Ph.D. in Law

ENVIRONMENTAL LAW IN RESEARCH AND TEACHING

The article is devoted to certain issues of development of environmental law as a branch and coverage of these issues in the teaching of the relevant discipline. Thus, it is stated that in addition to the actual issues of legislative regulation, the content of the discipline should be enriched not only by reflecting the rules of environmental law in law enforcement, in particular,

judicial practice, but also their perception of public consciousness, problematic aspects and prospects for improvement.

Another important component of the discipline is the scientific component, and of particular interest seems to be the comparison of domestic and world, in particular, European contexts. It is emphasized that the release of the Digest of Judicial Practice of the Supreme Court in disputes arising in the field of environmental protection and environmental rights (2019) is a significant milestone in raising environmental awareness of both judges and society in general, shows a change of approach from the resolution of environmental cases to the actual protection of environmental rights of citizens and the environment, which should be the goal of a fair trial. At the same time, the level of environmental and legal awareness of citizens cannot be considered satisfactory and needs to be increased. The results of a recent sociological survey “Environmental protection and citizens of Ukraine: a study of practices, values and judgments” (May 2018) and “Environmental portrait of the citizen of Ukraine: comparisons with the EU and recommendations” (September 2018).

Emphasis is placed on comparing trends in domestic and European science. At first glance, there are opposite trends. Thus, in Ukraine there are warnings against artificial erosion of the subject of environmental law, the addition of economic and legal, agricultural and legal elements. In European science, there are persistent tendencies to the greening of all branches of law, the deep penetration of environmental norms into private law, up to a rethinking of the institution of private property. This is part of a larger global trend of readjustment of the entire system of legal regulation in the direction of greening.

Keywords: environmental law, teaching, case law, environmental and legal consciousness, greening, codification, property rights.